

A SERDÜLŐK IDENTITÁSÁNAK ALAKULÁSA A KONFIRMÁCIÓS OKTATÁS IDEJE ALATT

Enikő HORNYÁK¹

Abstract

In this study I would like to introduce young people to the psychology of religion and to explore how their own identity can change over two years by studying the catechism. This essay contains a brief summary about teenagers' concept of God. At the end I would like to show how adolescence can apply these ideas in their own life.

Kulcsszavak: identity, God imaginations, confirmation, adolescence, education

BEVEZETŐ

A gyermek életének különböző szakaszai kihatással vannak a hátralévő életére is. Az egyik ilyen meghatározó időszak a serdülőkori. Ebben az időszakban a fiatal számára egyre fontosabbá válik az, hogy felfedezze önmagát, rájöjjön mindarra, hogy ki is ő igazán, azaz „*Honnan jött?*”, és „*Hová tart?*” kérdéseket megválaszolja önmagának. Amennyiben ezekre a kérdésekre nem kap számára kielégítő választ, élete későbbi szakaszaiban megkérdőjelezheti önmagát, és válságba kerülhet az élete. Ezért az identitás kérdésének megválaszolása, az egyház egy bizonyos szintű kihívása, és így feladata, hogy a kereső embernek választ adjon.[1] Erre különösképp a kátéoktatás keretein belül nyílik lehetőség a serdülőkori kezdetén, amikor még sok későbbi zsákutcát meg lehet előzni, az idejében nyújtott irányadással.

Tanulmányomban az identitás definiálása, valamint annak tipizálása után a serdülőkort, különösképp azt a két éves szakaszt szeretném vizsgálni, amely alatt a konfirmációra készülve valláslélektani szempontból fejlődés megy végbe a fiatalok személyiségében. Szeretnék rámutatni az identitásuk kialakulásának folyamatára, annak a gyülekezeti lehetőségeire és fontosságára. Egy rövid áttekintést szeretnék adni az istenképükről, annak folyamatos változásáról. Végezetül szeretném vázolni a megfigyelt eredményeket. [2]

Identitás

Az identitás - latin eredetű szó, amely azonosságot jelent. Eredete az egyes szám harmadik személyt jelölő névmások, az is, ea, id ragozott alakjaira, vagyis az idem, eadem, idem alakokra vezethető vissza, amelyek jelentése: ugyanaz, ugyanő, éppen az. [3] Az identitás tehát valaki én-jének a jelentését jelöli önmaga számára, tehát az én fogalmával áll szoros összefüggésben. Az identitás fogalma Erik Erikson pszicho-szociális fejlődésméleteének köszönhetően került a köztudatba. Fejlődésméleteiben életciklusokról, identitástípusokról beszél. Úgy tapasztalta, hogy az ember életét születésétől haláláig folyamatos fejlődés jellemzi. Ebben az egész életen át tartó fejlődésben 8, életkorokhoz kapcsolt fázist, illetve életciklust különböztetett meg. Elmélete szerint minden fejlődési folyamat meghatározott szerepet kap az életpályán, és ez a szerep, amennyiben a fejlődés zavartalan, az élet adott pontján szükségszerűen meg is jelenik. Az egyes növekedési folyamatok egyfajta „*terv*” szerint zajlanak le, így minden életciklusban

¹ Hornyák Enikő, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 1997eni@gmail.com

egy bizonyos folyamat, egy úgynevezett „*krízis*” határoz meg. E meglátás szerint a növekedés attól függ, hogy „a kívánt fejlődés a megfelelő időpontjában történik.”[4] Minden életciklusban megjelenik tehát egy központi krízis, amellyel az embernek meg kell küzdenie. A megküzdés által az ember pszicho-szociális erőre tesz szert, amely elősegíti a fejlődését. [5] Erikson beszél arról, hogy egy adott életciklusban több krízis jelenik meg, viszont ezek közül mindig csak a meghatározó emelkedik ki. Éppen ezért ezt az elméletet „*epigenetikus növekedés*”-nek nevezi. [6]

Az emberi életet tehát 8 fő krízishelyzet határozza meg, amelyeket mindig két pólussal, egy pozitívval és egy negatívval jelöl. Ez a 8 életszakasz egymásra épül, egymáshoz illeszkedik. Az identitás kialakulása a fejlődéssel szoros kapcsolatban áll, amely a vallásossággal is összekapcsolódik. Az identitás definícióját a következőképpen lehetne megfogalmazni: „*az identitás fogalma kölcsönös viszonyt annyiban fejez ki, amennyiben állandó belső önazonosulást jelent és ugyanakkor meghatározott csoportspecifikus jellegzetességek állandó hordozását is magában foglalja.*” [7] Vagyis az identitás belső (pszichikai) és külső (szociális) viszonyulást is magába foglal. Az identitáskeresés kiindulópontja az arra való rádőbbenés, hogy az egyén már nem azonos önmagával. Keresése egyidejűleg különböző szerepkörökben (családi, baráti, iskolai, gyülekezeti, stb.) történik. Az önazonosság megtalálása érdekében ezért kipróbál különböző szerepeket, amelyeket megpróbál beleilleszteni a saját személyiségébe. Ezek által formálódik és fölé emelkedik minden korábbi azonosulásának (szülői és más példaképek). Így jut el saját identitásának megtalálásához. Amennyiben nem éli meg ezt az önazonosságot, úgy szerepbizonytalanságba kerül. Ezzel kapcsolatban Erikson beszél úgynevezett „*negatív identitás*”-ról is, amikor az egyén képtelen leküzdeni ezt a szerepbizonytalanságot. [8]

Az identitásképződés ezt a szempontját Erikson „*ideológiának*” nevezi. Ez alatt értékformálást értett, amelytől az egyén „*ideológiai*” világlátása függ. Vagyis a tényeknek és az eszméknek olyan összekapcsolásáról van szó, hogy azokból az egyén számára olyan világkép alakuljon ki, amely megadja számára úgy egyénileg, mint társadalmilag az élet értelmét. [9]

Erikson összekapcsolta az identitás kérdését a vallásosság kérdésével, s úgy találta, hogy a vallásos embereknél az identitás korán megjelenik. [10]

Erikson krízismodelljét **Marcia** fejlesztette tovább, aki az identitásválság, identitásdiffúzió négy formáját különböztette meg, amelyek ún. identitás-állapotokat jelölnek. Ezen koncepció értelmében az érett identitás kivívását két változó befolyásolja: **a krízis és az elköteleződés**.

A *krízis* azt az időszakot jelöli, amely alatt az egyén mérlegeli, milyen foglalkozást és világnézetet válasszon magának, az elköteleződés pedig arra utal, hogy az egyén milyen mértékben azonosul egy foglalkozással vagy egy nézettel.

Az identitásnak két aspektusa különíthető el: **a személyes és a szociális (társas) identitás**. Az első az életútban követhető és ragadható meg. Az azonosságtudat révén az egyén megteremti a maga változatlanóságának fikcióját - *ez azt jelenti, hogy maga szabja meg, mit ismer el megváltozottnak* (Mások megváltozását szívesebben tartjuk nyilván, mint a magunkét). A személyes lét folytonosságélményének fenntartása érdekében elengedhetetlen, hogy valamiféle meghatározott, állandó viszonyban álljunk a bennünket övező társadalmi világgal. A társas identitás alatt azt értjük, amikor a nagycsoportok között önmagunkat az ismerősség-idegenség dimenziójában határozzuk meg. Tehát az emberi közösségek rendszerében való komplex beágyazódását tükrözi (haza, anyaföld, nemzet, anyanyelv, lakóhely, társadalmi réteg, kultúra, közösség, **vallás** stb.). *Vagyis a ki vagyok én? Hová, kikhez tartozom?* kérdések közül arra adja meg a választ, milyen földrajzi környezetben, milyen kultúrával bíró, milyen szociális csoporthoz, vallási felekezethez tartozik az egyén. [11]

Serdülők a gyülekezetben

A serdülőkort, az 12-16 közti korosztály magába foglaló időszakot magunk elé képzelve egy színes kép jelenhet meg előttünk. Ezt a viszonylag hosszú életszakaszt, 8-10 évre becsülik. Ez az életszakasz egy fontos része az életüknek, ugyanis az identitásformálás különleges pontjai ekkor történnek, köztük a konfirmáció is. Gyülekezeti szinten ez az a korosztály, ahol igazán megnyerhetjük vagy épp elveszíthetjük fiataljainkat a közösségeinkből, melynek alakulása nagyban függ a kötelező hittanórákon túl a családi neveléstől is. [12]

Mai modern társadalmunkban a gyermekkorból a felnőttkorba való átmenet határa elmosódott. A gyermekek egyre korábban kezdik utánozni szüleiket, vagy épp az előttük álló mintákat, az aktuális trendeknek megfelelő viselkedésmódokat, amelynek drasztikus hatása van a gyermek lelki fejlődésére. Megállapíthatjuk, hogy a serdülők az aktuális kultúra mércéjén keresztül vizsgálják önmagukat.

Itt fontos megemlítenünk, hogy 1990-től, az internet egyre nagyobb népszerűsége miatt, amely meghatározza mindennapjainkat, így ezen időintervallum után születő, ún. „Y” és „Z” generációjú gyermekek, egy újonnan kialakult identitás részesei. Ezen identitás gyűjtőfogalma az *online identitás* és annak formái a *digitális*, - és a *virtuális* identitás. A kamaszok identitásuk fejlődésének közepette a közösségi média fórumain, mint a Facebook, Instagram, Tik-Tok, Youtube, stb. vagy visszatükrözik a serdülő identitását, vagy amennyiben identitásfejlődése még nagyon korai fázisában történik a kapcsolódás ezekhez a közösségekhez, akkor egy számára kívánt, azaz egy fiktív identitást eredményez. [13]

Már említve volt, hogy Erikson összekapcsolta az identitás és a vallásosság kérdését, ezáltal a vallásértelmezés szempontjából központi jelentőséggel bír az ideológia fogalma. Ez alatt azt az értékformálást érti, amely által a tényeknek és eszméknek olyan összekapcsolása történik, hogy azokból számára egyfajta ideológiai világlátás alakuljon ki. [14]

Eriksonnál a hűség fontos része az ideológiához való viszonyulásnak, amely az egymásnak ellentmondó értékrendek dacára fenntartja a lojalitásokat. [15] A hűség tehát magához az értékrendhez való belső elköteleződés, ahhoz való ragaszkodás.

Már akkor, amikor még az identitásuk keresésével küzdenek, fontos számukra, hogy mindeközben részesei legyenek olyan fizikai közösségnek, csoportnak, ahol teljes elfogadásra találnak. Ebből fakad az identitásválság során felfedezett eriksoni gondolat, az odaadás és tagadás szükséglete. Ez a felfedezés is sok lehetőséget tartogat a keresztyén egyházak számára. Kell egy hely, egy csoport számukra, amelyhez tartozhatnak. Ahol valóban tagnak érezhetik magukat, ahol azonosulni tudnak az adott csoport (pl. gyülekezet) értékrendjével. Ugyanakkor az identitáskeresés fontos mozzanata a lázadás és tagadás, amely által a saját határaikat tapasztalhatják meg. Az azonosulás és tagadás révén körvonalazódik számukra az adott értékrend, amely beépül a gondolkodásukba, amely a továbbiakban meghatározza a cselekedeteiket is. [16]

Erikson identitás-kríziseken keresztül beszél a szemléletváltás fontosságáról, melynek köszönhetően a fiatalok tapasztalatai már túlnyúlnak a „*családi batyun*”, és saját véleményyt kezdenek kialakítani. A fiatalok különböző helyzetekben más,- és más megtapasztalásokat vesznek észre. Kipróbálják magukat, szerepeket játszanak, akár ellentmondásos szituációkba kerülnek, így némely helyzetben gátlásosan, míg máshol felszabadultan tudnak viselkedni. [17]

A konfirmáció gyakorlati jelentősége

Fowler, aki a hitfejlődés fokozatait vizsgálva megállapította, hogy a serdülőkorból az addigi mitikus hitet - amelyben még szó szerint értelmezték a történeteket és nem értették a szimbólumokat – felváltja a szintetikus-konvencionáló hit. Itt már látható a rendszerezés, de az alkalmazkodás is, hiszen a mások által megfogalmazott hitbeli tartalmat veszi át. Fowler ezt hallható hitnek nevezi. [18] Ekkor már felismerhetővé válik a szimbólumok ráutaló tulajdonsága. Felismerik a szimbolikus kijelentések átvitt értelmét. Ugyanakkor a szimbólumoknak még ugyanolyan jelentőséget tulajdonítanak, mint annak, amire utalnak.

Ezért csak az a szimbólum kaphat elismerést, amelyet a hagyomány megőrzött. Azonban amíg a szimbólumot is éppoly szentnek tekintik, mint amit kiábrázolnak, addig nem beszélhetünk szimbólumkritikáról. [19]

Mindezt szem előtt tartva megállapíthatjuk, hogy az egyház fontos szerepet kap ebben az időszakban a konfirmandusok életében, mert egy olyan közeget biztosít, ahol teljes elfogadást, önzetlen szeretetet kaphatnak. Itt átéli a csoportba való tartozás élményét, amely alapján a serdülők definiálhatják önmagukat. *„Az vagyok, akikkel tartozom, és azokhoz akarok tartozni, akik között példaképre találok, akik befogadnak, akiktől szeretetet kaphatok, akiknek a közösségében biztonságban érzem önmagam.”* [20] Ehhez azonban fontos, hogy hitelesnek lássák azt a közösséget, amelyet az egyház nyújt számukra. Amennyiben ez megvalósul, bizalommal fognak ehhez a közösséghez fordulni, és vonzóvá válik számunkra ez az ideológia, ez az értékrend. Ha azonban mindez hiteltelen a számukra, akkor nem csupán a lelkészekről, munkatársaktól fordulnak el, hanem az általuk képviselt keresztyén értékrendtől is. [21] A csoport vezetőjét tehát nagy felelősség terheli, mindamellet, hogy segítséget nyújtson abban, hogy a konfirmációs csoportban valóban tagnak érezhesse magát. A munkatársaknak különösen oda kell figyelni arra, hogy ne a levegőbe beszéljenek, hanem hitük szerint a gyakorlatban ültessék a keresztyén életet. Az elköteleződés mélységét ez a tartalmi többlet határozza meg. Luther szerint, ha valaki Krisztust akarja megtalálni, akkor a hívők közösségében kell keresnie, és megnéznie azt, hogyan hisznek, élnek és tanítanak a keresztyének. [22]

Tehát mindamellet, hogy a gyülekezet értékrendet, biztonságot, lelki támogatást nyújt a fiataloknak, fontos, hogy megértsék, mindez a szellemiség milyen forrásokból táplálkozik. Elengedhetetlen ugyanis, hogy figyelmen kívül hagyják azt az alapot, amelyen a keresztyén egyház áll. Olyan légkört kell biztosítani számukra, amelyben létrejöhet a Krisztussal való találkozás, és a fiatalok elkötelezhetik magukat a Krisztuskövetésben. [23]

Ezt semmiképpen sem pótolja a hagyományos rítusok ismerete, azok alkalmazása, bármilyen nagy jelentőséget is tulajdonítsanak neki. A Jézussal való találkozás csodáján, életmentő, formáló erején kell, hogy a fő hangsúly legyen. Ez alapján az identitáskérdéssel szorosan összekapcsolódik a teremtettségi rend, s így mindannyiunk helye és feladata a világban, a családban, a gyülekezetben, amely kérdések megválaszolásához, mint útjelzőként szolgálhat a gyülekezet a Teremtő felé.

Személyes istenkapcsolat formálódása a káté ideje alatt

A keresztyén ember mai fő kérdése az, hogy hogyan adhatja át az evangéliumot annak hagyományos örökségével együtt egy olyan társadalomban, amely mindent megkérdőjelez, és mindent relatívan értékeli? A keresztyénség üzenetének továbbadása nehezebbé vált, és habár a felekezetoktatás lehetőségei és professzionalitása nőtt, a hit „oktatása” már amennyire lehet ennek tanításáról beszélni, egyre inkább zsákutcába jut, mint a tanterv része.

A konfirmációra készülés így az iskolai oktatáson túl, egy olyan közeget biztosít, amely helyt adhat a kiscsoportos, vagy akár személyes beszélgetésekre. Itt az ismereteken túl még inkább hangsúlyos a konfirmandusok Istenhez való vezetése. Fel kell ismernünk tehát, hogy a fiatalok között végzett szolgálat lelki mélységeiben éppen a konfirmációs oktatással kezdődik. [24]

Ebben a rövid időszakban elengedhetetlen, hogy kihasználjuk a kínáló alkalmakat, és a kátéórákon túl összeterelegessük a konfirmációra készülő csapatot. Mindennek egyedüli gátja a távolságtartás lehet, ezért elengedhetetlen, hogy egyre jobban megismerjük a gyerekeket, és így baráti hangulatot teremtsünk, amely által a későbbi beszélgetések során bizalmi légkör alakulhat ki a csapatban. Ennek jó megalapozói lehetnek a következő alkalmak: kisifí, zenekar, táborok, tematikus foglalkozások, diakónia gyakorlása. [25] Ezekon sor kerülhet a gyülekezeti tagok bizonyágtételére, és ezeken az életpéldák keresztül a hit hétköznapi megélését mutatják a fiataloknak. [26]

Végső soron a konfirmáció a gyülekezetbe integrálás egyik legígéretesebb alkalmaként szolgál, de amennyiben ezt a lehetőséget a két év felkészülés alatt elhalasztjuk, nagy valószínűséggel a legszomorúbb alkalom válhat belőle. Vagy belépést, vagy kilépést jelenthet mindez a gyülekezet közösségébe. A vetésnek és az áldozatkész szolgálatnak az eredménye a konfirmáció után mutatkozik meg.

Vannak a „*kikonfirmált*” fiatalok, akik 13 vagy 14 évesen hagyják el az egyházat. Ebben az életkorban mennek végbe a legmélyebb változások, melynek hatásait így az egyház segítsége, támogatása nélkül szenvedik el. Iskolát váltanak, szerelmesek lesznek, rossz társaságba keverednek, akár kipróbálnak veszélyes dolgokat és hánykolódnak értékrend nélkül. Ki lesz ekkor velük, hogy beszéljen nekik tetteik következményéről? Az ideális világot, az ideális életet és az ideális Istent keresik. Ebben meghatározó szerepe van a családnak is, hiszen az ő mintájuk és értékrendjük nagyban meghatározza a fiatal életszemléletét és az egyházhoz való viszonyát is. Ha a gyerek azt látja otthon, hogy a család vasárnaponként templomlátogató, akkor az ő hozzáállása sem változik a konfirmáció után. Amennyiben viszont a szülő csupán hozza-viszi a gyermeket az alkalmakra, ez esetben a gyermek példaadás nélkül marad. Természetesen mindig vannak kivételek, és nem ritka, hogy sokszor a gyermek által érik a szülőt is, de az esetek nagytöbbségében a család hozzáállása a legmeghatározóbb. [27]

Zárásként a 12 éves Jézus jól ismert történetét idézzük fel (Lk.2, 42-52), amikor Jeruzsálemben maradt a templomban szülei tudta nélkül. Szülei csak három nappal később, a hazavezető úton döbrentek rá, hogy Jézus nincs köztük, és a fiúk keresésére indultak. Később a templomban találtak rá az írás szerint: „*A tanítómesterek körében ült, hallgatta és kérdezte őket.*” (Lk.2,46b) Ebben a történetben nyilvánul meg számunkra először Jézus egyéni gondolkodásának csírája, az ő identitása. Jézus természetesen gondolta, hogy ezt teszi, mintha még szülei tudatlanágán is értetlenkedne, így szól Máriához: „*Nem tudátok, hogy az én Atyám házában kell lennem?*” (Lk.2,2,49b) [28] Ezt az érzést minden szülő megtapasztalja, amikor gyermeke személyisége el kezd kibontakozni, és sokszor a szülők számára értetlennel nyelvet beszélnek. Ma, ha elveszítjük a tizenéveseket, három nap múlva hol találjuk őket? Amilyen értékrendet adunk nekik nevelésünk által, olyat fognak követni felügyeletünk nélkül is. Ki az a fiatal, aki ma önszántából a tanítómesterek lábánál ül a templomban? Minden fiatalnak joga lenne ehhez, hogy az életre készülve Isten tükrébe tekintve megismerje önmagát, életének valódi célját. Ezért van nagyon fontos szerepe ebben az időszakban a serdülőkkel végzett munkának, ezért kap kiemelkedő szerepet a kateoktatása, és amennyiben szívvel-lélekkel végezzük feladatunkat, akkor a megfelelő útmutatást és támogatást kaphatják meg tőlünk, mint mintáinktól.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Dr. Szatmáry Sándor: *Theológiai Antropológia* Dióhéjban. Református Zsinati Iroda, Budapest.
- [2] ThDr. Szénási Lilla, PhD., „Mert kell egy hely, egy vonzás, melyhez tartozunk” A serdülők egyházi életbe való bevonásának lehetőségeiről, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2018
- [3] GYÖRKÖSY Alajos: *Latin-Magyar kézisztár*, 11. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, ISBN 9 63 05 6793, 261. p.
- [4] SCHWEITZER, F: *Vallás és életút*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1999, ISBN: 963 300 773 9, 64. p.
- [5] vö: ERIKSON, E. H: *Identity and Life Cycle*, New York, W. W. Norton and Company, 1980, 54-57. p.
- [6] vö: Uo., 57. p.

- [7] SCHWEITZER, F: Vallás és életút, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1999,69-70. p., ISBN: 963 300 773 9
- [8] vö: ERIKSON, E. H: Identity, Youth and Crisis, New York, London, Norton and Company, 1968, 90-130. p.
- [9] SCHWEITZER, Fridrich: Vallás és életút, Vallási fejlődés és keresztyén nevelés gyermek- és ifjúkorban, Budapest, Kálvin Kiadó, 1999, 69-71. p., ISBN: 963 300 773 9
- [10] SIBA B., SZABÓNÉ LÁSZLÓ LILLA, PÁNGYÁNSZKY ÁGNES, Együtt a hit útján, Gyülekezetpedagógiai kézikönyv, 166. p.
- [11] vö: SCHWEITZER, F: Vallás és életút, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1999, ISBN: 963 300 773 9, 70-71.p.
- [12] SIBA B., SZABÓNÉ LÁSZLÓ LILLA, PÁNGYÁNSZKY ÁGNES, Együtt a hit útján, Gyülekezetpedagógiai kézikönyv, ISBN:978 963 558 421 5, 166.p.
- [13] TREPTE, Sabine – REINECKE, Leonard. 2010. Avatar creation and video game enjoyment: Effects of life-satisfaction, game competitiveness, and identification with the avatar, Journal of Media Psychology 22/4, 171–184. <https://doi.org/10.1027/1864-1105/a000022> (http://real.mtak.hu/81226/1/J_identitás_FöldesGy_szerkKBTAFGY_FINAL.pdf)
- [14] Vö: Uő., 74. p.
- [15] SCHWEITZER, Fridrich: Vallás és életút, Vallási fejlődés és keresztyén nevelés gyermek- és ifjúkorban, Budapest, Kálvin Kiadó, 1999, ISBN: 963 300 773 9, 77.p.
- [16] SZÁSZI, Andrea: A magyar református hittankönyvek történeti és elvi tanulságai, Hittankönyv-elméleti alapvetés, Debrecen, kézirat, 2011, 111. p.
- [17] SIBA B., SZABÓNÉ LÁSZLÓ LILLA, PÁNGYÁNSZKY ÁGNES, Együtt a hit útján, Gyülekezetpedagógiai kézikönyv, ISBN:978 963 558 421 5, 183.p.
- [18] FOWLER, James: Stages of Faith, The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning, New York, Harper One, 1981, ISBN 978 006 062 840 6, 150-154.p.
- [19] ThDr. Szénási Lilla, PhD. „Mert kell egy hely, egy vonzás, melyhez tartozunk” A serdülők egyházi életbe való bevonásának lehetőségeiről, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2018
- [20] NÉMETH, Dávid: Hit és nevelés, Valláslélektani szemléletmód a mai valláspedagógiában, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, 2002, ISBN: 963 8392 53 3, 192.p.
- [21] ThDr. Szénási Lilla, PhD., „Mert kell egy hely, egy vonzás, melyhez tartozunk” A serdülők egyházi életbe való bevonásának lehetőségeiről, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2018
- [22] Luther: Kirchenpostille (WA 10,I/1)
- [23] SZABÓ LAJOS, A lelkigondozás órája, Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000, ISBN 963 00 5610 0, 95-98. p.
- [24] SZABÓ LAJOS, A lelkigondozás órája, Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000, ISBN 963 00 5610 0, 99. p.
- [25] BÖLCSFÖLDI ANDRÁS: Tizen öt let, Tizenöt ötlet az ifjúsági munkához, Parakletos Könyvesház, 2005, ISBN: 963 86814 0 3, 14-15.p.
- [26] SZABÓ LAJOS, A lelkigondozás órája, Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000, ISBN 963 00 5610 0, 100-103. p.
- [27] SZABÓ LAJOS, A lelkigondozás órája, Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000, ISBN 963 00 5610 0, 105-106. p
- [28] SZABÓ LAJOS, A lelkigondozás órája, Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000, ISBN 963 00 5610 0, 109-110. p.